

Lőrincze Lajos és a nyelvjáráskutatás

1. Lőrincze Lajost a széles nagyközönség nyelv művelőként, a magyar nyelv tudós tanáraként ismerte és szerette. Miként az Új magyar életrajzi lexikon írja róla: „A m. nyelv művelés kiemelkedő személyisége. A nyelv művelés mellett névtud. és nyelvjáráskutatással, valamint a mai m. nyelv vizsgálatával foglalkozott” (in Markó László 2002: 313). Valóban: munkásságának nagy részét nyelv művelőként, nyelvi ismeretterjesztőként, a magyar nyelv bűváráként és ügyének évtizedeken át első számú népszerűsítőjeként, közéleti szereplőjeként végezte. Pályája elején azonban nyelvjáráskutatással és névtannal foglalkozott, mégpedig nagy kedvvel és eredményesen. Rá emlékezve nyelvjáráskutató tevékenységéről szólok röviden. Abból az általánosan ismert tényből indulok ki, hogy nemcsak Rómába vezet sok út, hanem a nyelvészethez is. Lőrincze példája azt mutatja, hogy az egyik út a nyelvjárásokon, a nyelvjárásokkal való megismerkedésen keresztül vezet. Mind ezt tőle vett idézetekkel igazolom. Az idézésnek másik oka az, hogy szeretném így is, erről a kevésbé ismert oldaláról közelítve közelebb hozni, megidézni őt.

2. A Magyar Nyelvatlasz-Bizottság 1942-ben Bárczi Gézát bízta meg a magyar nyelvatlasz-munkálatok megszervezésével (l. Bárczi 1947: V). Bárczi Lőrinczét munkatársai közé vette, s a bakonyalji próbagyűjtéseket bízta rá. Lőrincze a gyűjtést 1943 januárjában végezte el szülőfalujában, Szentgálon, valamint a következő településeken: Ajka, Tósok, Bódé, Padrag, Csékút, Halimba, Pusztamiske, Devecser, Somlóvásárhely, Borszörcsök, Oroszi és Noszlop (Lőrincze, in Bárczi 1947: III. Bakonyalji részlet). S bár a próbagyűjtések anyaga ezen év nyarán már nyomdakész állapotban volt (Bárczi i. m. IX), a közzététel a háborús idők miatt 1947-re tolódott. 1975-ös visszaemlékezésében ezt mondta: „a két pápai éven kívül én mindig ugyanazon a helyen voltam, mert a Néptudományi Intézet jórészt azonos volt a Magyarországtudományi Intézettel [...] ebből alakult a Nyelvtudományi Munkaközösség, majd a Nyelvtudományi Intézet, még az íróasztalom is nagyon sokáig azonos volt, és hát a feladatköröm szintén [...]. Nyelvjáráskutatással, személynevekkel is foglalkoztam [...] azután a *Nyelvatlasz*, a *Magyar Nyelvatlasz* anyaggyűjtésében és szervezésében vettem részt. Nagyon fontos éveknek tartom azokat, amelyeket a Nyelvatlasz munkálataival töltöttem el. Nem hiszem, hogy van még egy vagy lesz még egy generáció, amelyik annyira jól ismeri majd a magyar nyelvjárásokat, mint mi, akik ebben a munkában részt vettünk, hiszen ahol magyarul beszélnek, majdnem mindenhol megfordultunk” (in Bolla 1994: 4). Igen. Lőrincze gyűjtött a szomszédos országokban is: romániai és jugoszláviai kutatópontokon Benkő Loránddal, Ausztriában és a Szovjetunióban pedig Imre Samuval (Bárczi, in Deme és Imre 1975: 46). Lőrincze tehát annak a kutatógárdának volt kezdettől fogva a munkatársa, amely – néhány taggal bővülve – véghezvitte nagy tettét a magyar nyelvjárások atlaszának létrehozásával (Bárczi 1975: 26–7, 32–3,

38). Bárczi történeti visszatekintésében megírta, hogy a szóföldrajzi gyűjtés gondozására és megindítására Lőrincze Lajos és Kálmán Béla önként vállalkozott (1975: 33). Lőrincze javasolta (sajnos hiába), hogy „a mindig szaporodó és lassanként az ország egész területét behálózó felvételek alapján egy nyelvjárási olvasókönyvet szerkesszünk” (Bárczi 1975: 38). Lőrincze igen aktív gyűjtő volt: 76 magyarországi, 22 romániai, 12 jugoszláviai, 4-4 ausztriai és szovjetunióbeli településen, azaz összesen 118 kutatóponton végezte el a gyűjtést (l. Balogh Lajos összeállítását in Bárczi 1975: 263–302). Rengeteg tapasztalatra tett szert, természetes tehát, hogy ő kapta azt a feladatot, hogy megírja az atlaszos anyaggyűjtésről szóló összefoglaló tanulmányt (megjelent önálló kötetben is, l. a bibliográfiában). Benkő Loránddal együtt szerkesztette az első magyar nyelvjárási bibliográfiát 1951-ben (Magyar nyelvjárási bibliográfia 1817–1949), s ezzel fontos nyelvjárástani tájékoztató forrást bocsátottak az érdeklődők rendelkezésére.

Lőrincze utolsó könyve, amelyet halála előtt még kézbe vehetett, életéről, munkásságáról szóló tanulmányoknak, írásoknak a gyűjteménye, visszapillantó összegzés: *Megnől az ember szíve* (1993). A könyv mottója Illyés Gyulától vett néhány sor, amely híven kifejezi Lőrincze mindenkor vállalt lokálpatriotizmusát: „Hű nevelőim, dunántúli dombok, ti úgy karoltok, hogy nem korlátoltok, nem fogtok rabul, amikor öleltek, ti úgy öleltek, hogy égis emeltek” (1993: 2). Ebből a kötetből veszek néhány idézetet. 1. *Arról, mit jelenthet az, ha az ember nyelvjárási formában kapja anyanyelvét:* „Az én »anyanyelvem« nem az anyám nyelve volt, hanem azé, akivel a legtöbbet voltam, aki felnevelt: a nagyanyámé. [...] S ez a nagyanyai nyelv teljesen megfelelt nekem, nekünk. [...] kezdetben a hamisítatlan szentgáli nyelvjárást tanultam meg, s ennek soha kárát nem láttam. Sőt, igen sok örömem, még azt is mondhatnám, hasznom volt belőle. Sok szép, ízes bölcs szólást, közmondást tanultam meg: gazdagodott ember- és világismeretem, gondolatvilágom. Sokat segített ez a »hazai« nyelv későbbi tudományos munkám során is, hiszen készen kaptam a magyar nyelvnek egy érdekes, színes változatát” (10). – 2. *Arról, hogy a nyelvész nem születik, hanem lesz:* „Nyelvész én nem úgy lettem, hogy egyszer csak megvilágosodott: márpedig csak az lehetek [...] Inkább a sorsom hozta úgy: olyan helyen születtem, hogy már második gimnazista koromban szentgáli dialektusban készíthettem el egyik iskolai írásbelimet. Első egyetemi szemináriumi dolgozatomat Laziczius Gyulának írtam a szentgáli tájszavakról. Emlékszem tanárom mosolyára: »De jó földszagú példái vannak!« – dicsérte meg, amit nem magamnak, hanem földijeimnek köszönhetek. Szakdolgozatomat Pais Dezső kezébe adtam – ennek témáját úgyszintén Szentgál kínálta: a helynevekről jegyeztem föl tapasztalataimat, feltételezéseimet. Akkor már láttam: a leghelyesebb, ha ebbe az irányba megyek, hiszen itt otthon vagyok” (36). – 3. *Arról, mit jelent a nyelvnek, a nyelvhasználatnak közvetlen megfigyeléseken alapuló vizsgálata:* „Életemnek az a tíz-tizenöt éve, amelyet nyelvjáráskutatással, vagy azzal is töltöttem el, igen kedves és gazdag idő volt. [...] Számomra a legnagyobb élmény az volt, hogy közvetlenül ismertem meg a magyar nyelvjárásokat. Nem az irodalomból, nem Horger munkáiból vagy másnak a munkáiból, hanem én magam hallottam” (137). – 4. *Arról, mit jelent az adatközlőkkel való kutatói kapcsolat:* „nemcsak a nyelvvel, tájakkal, hanem az emberekkel is közelebbi kap-

csolatba kerültem nyelvatlaszgyűjtő útjaim során. Három évtized távolából se tudnám pontosabban megfogalmazni, summázni ezeknek a nyelvvel, tájjal, emberrel való találkozásoknak a lényegét, emberi értékét, mint ahogy egy kedves bukovinai fiatal (akkor fiatal) gazdaember mondta, mikor utazásaimról beszélgettünk: Szép dolog, jó dolog sokfelé járni, szép vidékeket látni, emberekkel találkozni [...] *Megnől az ember szíve!*” (175). – 5. *Arról, hogy egy nyelvatlaszgyűjtő-visszaemlékezés is lehet fontos kordokumentum*: Lőrincze így idézte föl a Benkő Loránddal közösen végzett erdélyi, zágoni atlaszgyűjtés néhány emlékét: „A tanácsház előtt hatalmas tömeg volt, lányok, asszonyok magyaros öltözetben, férfiak sötét ruhában. S a tanácsház homlokán a *magyar zászlót* csapkodta a szél. Az ünnepi fogadtatás – nekünk szólt. Mint később kiderült: jövetelünk hírére valakik valahonnan előkerítettek egy eldugott magyar zászlót, kitűzték, s tulajdonképpen a tanács tudta nélkül megszervezték fogadtatásunkat [...] Kérdőívem kitöltése során Kiss Manyi színésznő egyik rokonához [...] is eljutottam. Felelgetett a kérdésekre, de csak vissza-visszatért ahhoz, hogy – levették a zászlót a tanácsházáról! A zászlónkat. Pedig az elnök idevaló ember [...] Próbáltam magyarázni, kimagyarázni a dolgot: mi nem vagyunk állami, hivatalos delegáció [...] Összehúzott szemekkel nézett rám: *ugye érti maga, hogy én mit beszélek?! – Érttem. De ugye maga is érti, hogy én mit beszélek?* Nézett rám, nézett, aztán a kezét nyújtotta, s bólogatott: értem, értem [...] Hogy a község vezetősége hogyan magyarázta meg a történeteket, nem tudom. Engem hazautazásunk után hivatalába invitált [...] az Akadémia első osztályának akkori elnöke. – Mit csináltak ti Erdélyben? Furcsa jelentéseket kapunk rólatok...” (1991: 418–9).

3. 1993. október 11-én halt meg Lőrincze, s 12-én a Kossuth rádió reggeli adásában játszották le azt az interjút, amely vele betegségán, a kórházban készült. Ennek befejező sorai következnek: „Ha visszanézek életemre, azt mondom, hogy nincs semmi, amit megbántam volna. Ezt belém nevelte a pápai iskola, meg a szentgáli is. Jó magyar embernek lenni, szeretni kell ezt a földet, ezt a népet, ezt a hazát, azt a nyelvet. Igyekeztem a hitemhez hű maradni, a felfogásomhoz, és ettől nem tudott eltéríteni semmi sem. Ez az, ami megnyugtató számomra. Ami valamikor kedves volt nekem, és amiről meg voltam győződve, hogy helyes, azt tulajdonképpen végig meg tudtam tartani, és valóban az a tanulság, hogy hit és meggyőződés nélkül nem lehet semmit se igazán elvégezni” (1993: 230).

IRODALOM

- Bárcki Géza (szerk.) 1947. *Mutatvány a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéseiből*. Budapest, Magyar Nyelvatlaszbizottság.
- Bárcki Géza (szerk.) 1955. *A Magyar Nyelvatlasz munkamódszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Benkő Loránd 2004. Moldvában, a múlt század közepén. (Adalék a magyar nyelvatlasz történetéhez). In: *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 221. szám. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 11–21.
- Bolla Kálmán (sorozatszerkesztő) 1994. *Lőrincze Lajos (1915–1993)*. A hetvenes évek magyar nyelvészei. Pályaképek és önvallomások 33. Budapest, ELTE Fonetikai Tanszék).

-
- Deme László és Imre Samu (szerk.) 1975. *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kovalovszky Miklós 1994. Egy élet summája. *Magyar Nyelvőr* 7–13.
- Lőrincze Lajos 1955. A Magyar Nyelvatlasz anyaggyűjtésének módszere. In: Bárczi Géza (szerk.): *A Magyar Nyelvatlasz munkamódszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 113–83. Megjelent külön kötetben a MNyTK. 90. számaként 1955-ben.
- Lőrincze Lajos 1975. Az anyaggyűjtés módszere. In: Deme László és Imre Samu 167–203.
- Lőrincze Lajos 1989. *Bilingválizáció. Szógyűjtemény Szentgál XVIII–XIX. századi nyelvéből*. Veszprém, Eötvös Károly Megyei Könyvtár.
- Lőrincze Lajos 1991. Zágon felé. In: Hajdú Mihály és Kiss Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE. 415–9.
- Lőrincze Lajos 1993. *Megnől az ember szíve. Barátok – emlékek – találkozások*. Veszprém, Új horizont.
- Markó László (főszerkesztő) 2002. *Új magyar életrajzi lexikon*. Budapest, 2002. IV.

Kiss Jenő